

Vindue til menneskesindet

Kritikere kalder Rorschachtesten farlig pseudovidenskab. Dens tilhængere mener, at den giver mulighed for unik indsigt. Hvordan ser fremtiden ud for den kontroversielle psykologiske test?

Af Damion Searls, *forfatter*

Illustration af Mari Kanstad Johnsen

Victor Norris havde søgt en stilling, hvor man skulle arbejde med børn. Han var nået frem til aller-sidste ansøggerrunde, men han manglede stadig at få lavet en psykologisk evaluering. Han tilbragte otte timer, fordelt på to lange novemberaftener, på Caroline Hills kontor. Caroline Hill arbejdede med psykologisk testning i Chicago.

Norris virkede som den ideelle ansøger - charmerende og venlig, med relevant erhvervs erfaring og upåklagelige anbefalinger. Hill syntes godt om ham. Hans resultater i de kognitive test lå mellem middel og høj.

Sent aften nummer to bad Hill Norris om at rejse sig fra stolen ved skrivebordet på hendes kontor og i stedet sætte sig i en lav stol nær sofaen. Hun tog en gul skriveblok frem og en tyk mappe og rakte ham ti kartontavler fra mappen, et efter et. Hvert ark havde en symmetrisk blækklut som motiv. Hver gang hun rakte ham et nyt ark, spurgte hun: "Hvad kunne det her være?" eller "Hvad ser du her?"

Da han havde svaret på alle ti ark, begyndte Hill forfra: - Nu læser jeg op, hvad du sagde, og så vil jeg gerne have, at du viser mig, hvor du så det.

Norris' svar var chokerende: Udpenslede, voldelige seksuelle scenarier med børn. Nogle af blækklatterne så han som kvinder, der blev straffet eller tilintetgjort. Hill sendte ham høfligt ud af døren - han forlod hendes kontor med et fast håndtryk og et smil, mens han så hende i øjnene - og så vendte hun tilbage til notesblokken på bordet med hans svar. Hun begyndte systematisk at kode Norris' svar efter standardmetoden og kategoriserede svarene som henholdsvis typiske og atypiske ved brug af de lange lister i manualen. Så brugte hun de formler, der skulle omsætte alle disse resultater til psykologiske vurderinger: dominerende personlighedsstil, markører for egoцентриering og for tankemæssig fleksibilitet, suicidal. Som Hill havde forventet, var konklusionen på testen lige så ekstrem, som hans svar havde været.

Rorschachtesten havde fået Norris til at blotlægge en side af sig selv, han ellers ikke viste frem. Han var fuldstændig bevidst om, at han blev testet. Han vidste, hvordan han gerne ville fremstå i samtalerne, og han vidste, hvilke neutrale svar han skulle give i de øvrige test. Men i Rorschachtesten brød hans persona sammen. Og det mest afslørende var ikke de specifikke ting, han havde set i blækklatterne, men at han følte, at det var okay at give udtryk for dem.

Det var derfor, Hill brugte Rorschach. Det er en mærkelig test, den har ingen nagelfaste konklusioner, og det er overhovedet ikke tydeligt, hvad blækklatterne skal forestille, eller hvordan det er meningen, at man skal reagere på dem. Helt afgørende er det, at testen er en visuel test, som kan slippe forbi den enkeltes bevidste strategier for selvfremsstilling.

Hill skrev ikke i sin rapport, at Norris muligvis havde begået eller kunne finde på at begå overgreb mod børn - det er der ingen psykologiske test, der kan bevise. Hun konkluderede, at Norris' "virkelighedsforståelse var ekstremt skrøbelig." Hun kunne ikke anbefale ham til et job, hvor han skulle arbejde med børn, og hun frarådede arbejdsgiveren at ansætte ham. Han fik ikke jobbet.

Norris' foruroligende resultat, og kontrasten mellem hans charmerende fremtoning og den skjulte, dystre side af ham, gjorde dybt indtryk på Hill. Elleve år senere blev hun ringet op af en

terapeut, der arbejdede med en patient, der hed Victor Norris. Terapeuten havde et par spørgsmål, han gerne ville stille hende. Det var ikke nødvendigt med yderligere kommentarer, før Hill var klar over, hvem der var tale om. Hun kunne ikke gå i detaljer med Norris' test, men hun fremlagde hovedpunkterne i sin konklusion. Terapeuten snappede efter vejret. "Fik du alt det ud af en Rorschachtest? Det har taget mig to års terapi at komme frem til det samme! Jeg troede, at Rorschach var den rene overtro!"

SYSTEMATISKE FORSKELLE I BLÆKKLATTER

Hermann Rorschach var en ung, schweizisk psykiater, der arbejdede alene. Han eksperimenterede med videreudviklingen af en gammel børneleg med at se former og figurer i blækklatter, og det lykkedes ham at udarbejde ikke bare en enormt indflydelsesrig psykologisk test, men også en visuel og kulturel milepæl. Han døde i 1922, kun 38 år gammel, mindre end et år efter at have offentliggjort sin test, og hans korte liv var fuldt af tragedie, lidenskab og opdagelser. Rorschach er blevet betragtet både som en genial pioner, en famlende dilettant, en megaloman visionær - og stort set alt derimellem.

Rorschach vidste allerede som barn, at han ville være læge, men som 19-årig skrev han til sin søster: "Jeg vil aldrig mere bare læse bøger, jeg vil læse mennesker ... det mest interessante i hele verden er den menneskelige sjæl, og det største, et menneske kan bedrive, er at hele disse sjæle, de syge sjæle."

Rorschachs familie var ikke velhavende, men det lykkedes ham at skrabe midler sammen, så han kunne komme på universitetet, og et par uger før sin 20-års fødselsdag ankom han til Zürich. I begyndelsen af 1900-tallet havde Zürich overtaget Wiens position som epicenter for den freudianske revolution. Universitets psykiatriske klinik - der kaldtes Burghölzli - blev den første i verden, der benyttede psykoanalytiske behandlingsmetoder. Rorschachs vejleder, Eugen Bleuler, var en højt respekteret psykiater, og den første til at bruge Sigmund Freuds teorier i den

professionelle lægegerning. Som studerende deltog Rorschach i forelæsninger hos Carl Jung.

I januar 1908 under en forelæsning på Zürichs rådhus erklærede Jung, at "vi har fuldstændig forladt den anatomiske tilgang i vores klinik her i Zürich og har i stedet vendt os mod den psykologiske udforskning af psykisk sygdom." Om nu Rorschach har været til stede ved præcis denne forelæsning eller ej, så tog han uforbeholdent budskabet til sig. Han aftjente sin værnepligt inden for naturvidenskaben og lavede anatomisk research på pinealkirtlen, men han var enig i, at psykiatriens fremtid lå i at finde alternative måder at fortolke sindet på.

Rorschach undersøgte patienter ud fra forskellige tilgange, bl.a. hypnose og ordassociationer.

Han nåede frem til, at han manglede en metode, der kunne fungere i løbet af en enkelt terapisesion og straks producere, hvad han kaldte et helhedsbillede. Metoden skulle være en struktureret fremgangsmåde med specifikke ting, man skulle reagere på, ligesom de faste ord i en ord-associationstest; samtidig skulle den være ustruktureret, ligesom når man siger nøjagtig det, der falder en ind; og så skulle den, på samme måde som hypnose, kunne smutte forbi de bevidste forsvarsmekanismer, så den kunne blotlægge det, vi ikke ved, at vi ved, eller det, vi ikke vil vide.

Blækklatter var blevet brugt før til at undersøge fantasi, især hos børn, men i sine tidlige eksperimenter viste Rorschach mennesker blækklatter for at finde ud af, hvad de så, og hvordan de så det. Rorschach var selv amatører og søn af en tegnelærer, og han vidste, at selv om et billede begrænser opfattelserne, berører det ikke den enkelte friheden helt: Forskellige mennesker ser forskelligt, og disse forskelle er afslørende. Rorschach betragtede det i første omgang som et eksperiment i forskellige måder at opfatte på, ikke som en diagnostisk test. Men det gik efterhånden op for ham, at forskellige typer patienter - og forskellige personlighedstyper - viste systematiske forskelle i, hvordan de så blækklatterne.

I sommeren 1918 havde Rorschach beskrevet sine første eksperimenter med blækklatterne. Han beskrev det endelige udvalg af de ti blækklat, han havde lavet, og testarbejdet og de grundlæggende principper for, hvordan resultaterne skulle fortolkes. Rorschach konkluderede, at der var fire vigtige aspekter i folks svar. Som det første noterede han det samlede antal svar ned i testen, og hvorvidt patienten "afviste" nogen tavler, altså nægtede overhovedet at svare. Dernæst noterede han, om det enkelte svar beskrev hele blækklaten eller fokuserede på en del af den. For det tredje kategoriserede Rorschach hvert svar i henhold til, hvilken formel egenskab af billedet, det var baseret på. De fleste svar var baseret på former: at se en flagermus i en flagermuseformet blækklat, eller en bjørn i en del af en klat, der er bjørneformet og så videre. Disse betegnede han formsvar (F). Andre svar var baseret på farve (C), bevægelse (M), eller en kombination af disse.

Endelig lagde Rorschach også vægt på indholdet i svarene - hvad folk rent faktisk så i tavlerne. Han var fascineret af og begejstret for de uventede, kreative og nogle gange bizarre svar, som testdeltagerne kom med. Men det han hovedsagelig fokuserede på, var, om et svar var "godt" eller "dårligt": Om det med rimelighed kunne siges at beskrive den konkrete form i blækklaten. Et formsvar blev markeret med FO/FU for en god form, F- for en dårlig form og F for et ordinært svar.

Helt fra begyndelsen i manuskriptet fra august 1918 rejste dette et spørgsmål, der skulle blive ved med at følge Rorschachtesten: Hvem bestemmer, hvad der er fornuftigt? "Selvfølgelig skal der foretages mange test af normale mennesker med forskellige intelligens for at undgå enhver form for personlig vilkårlighed i vurderingen af, om et F-svar er godt eller dårligt. Derefter må man klassificere mange svar som objektivt gode, selv om man ikke subjektivt ville betegne dem som gode." Eftersom Rorschach lige havde opfundet testen, havde han ingen data, der kunne hjælpe ham med at skelne gode svar fra dårlige - ingen

normer. At etablere et kvalitativt grundlag for, hvilke svar der var udbredte blandt normale testdeltagere, og hvilke der var usædvanlige eller unikke, blev et af hans første mål.

DELTE MENINGER

I essayet fra 1918, hvor han præsenterede testen, beskrev Rorschach typiske resultater for dusinvis af forskellige underkategorier af psykiske lidelser. Han var altid omhyggelig med at understrege det, når han manglede tilstrækkeligt materiale til at kunne generalisere på et pålideligt grundlag. Han fastholdt, at disse karakteristiske profiler havde tegnet sig i materialet, selv om de forekom tilfældige. En maniodepressiv i den depressive fase, skrev han, vil ikke komme med nogen bevægelsesvar eller farvesvar, vil ikke

se nogen menneskeskikkelser og vil have tendens til at begynde med små detaljer, før vedkommende går videre til helheden (modsat det normale mønster), og vil i det hele taget give få svar. Mennesker med skizofren depression, derimod, vil afvise flere tavler, vil af og til give farvesvar, vil meget ofte give bevægelsesvar og vil se en meget mindre %del dyr og give markant dårligere formsvar (more poor forms).

Hvorfor? Rorschach nægtede at fremkomme med spekulationer, men påpegede, at denne differentierede

diagnosticering - at kunne skelne mellem en maniodepressiv og en skizofren diagnose - "i de fleste tilfælde med sikkerhed" var et reelt medicinsk gennembrud.

På trods af årtiers uenigheder er Rorschachtesten i dag lovligt bevismateriale i amerikanske retssager, dækket af [de amerikanske, red.] sundhedsforsikringer, anvendt verden over i rekrutteringsprocesser, i sager om forældremyndighed og på psykiatriske klinikker. Tendensen til at beskrive Brexit eller Beyoncé eller alt muligt andet som "en Rorschachtest" - underforstået, at der ingen rigtige eller forkerte svar er, tværtimod er det reaktionen, der er afgørende - eksisterer i en slags parallelt univers til den verden, hvor den konkrete test bliver brugt af psykologer på

Helt fra begyndelsen i manuskriptet fra august 1918 rejste dette et spørgsmål, der skulle blive ved med at følge Rorschachtesten: Hvem bestemmer, hvad der er fornuftigt?

patienter, sagsøgte og jobansøgere. I disse sammenhænge er der i høj grad rigtige og forkerte svar.

For testens tilhængere er de ti blækkletter – de samme, der blev udarbejdet og tilpasset i 1917 og 1918 – et fantastisk følsomt og præcist instrument til at vise, hvordan sindet fungerer, og til at spore en række psykiske tilstande, herunder også latente problemer, som andre test eller direkte observationer ikke afslører.

For testens kritikere, både inden for og uden for den psykologiske profession, er dens fortsatte anvendelse en skandale – et pinligt levn fra pseudovidenskaben, som burde have været afskrevet for mange år siden sammen med sandhedsserum og primalskrigsterapi. Ifølge dem består testens utrolige kraft i dens evne til at hjernevaske ellers fornuftige mennesker.

Dels på grund af denne manglende professionelle enighed, og endnu mere på grund af en mistænksomhed over for psykologiske test i det hele taget, forholdt offentligheden sig generelt skeptisk til Rorschachtesten. Faderen i en meget omtalt sag (om en baby, der angiveligt var blevet rusket) og som senere blev erklæret uskyldig i sin spæde søns død, beskrev de undersøgelser, han blev udsat for, som “perverse,” og han var især vred over at skulle tage Rorschachtesten. “Jeg skulle se på billeder, abstrakt kunst, og fortælle dem, hvad jeg så. Kan jeg se en sommerfugl? Betyder det, at jeg er aggressive og voldelig? Det er sindssygt.”

Rorschachtesten giver ikke fikse og færdige resultater på samme måde som en IQ-test eller en blodprøve. Men omvendt kan man sige, at det er umuligt, når det drejer sig om menneskesindet. I mange år blev testen hypet som et røntgenbillede af sjælen. Det er den ikke, og det har aldrig været meningen, at den skulle være det. Men det er en enestående vindue ind til den måde, vi ser verden på.

På trods af kritikken anvendes Rorschachtesten stadig i forskningssammenhæng. Det kan være svært at skelne mellem Alzheimer-betinget demens og andre aldersbetingede forhold på den ene side, og psykiske lidelser på den anden

– kan blækkletterne skelne disse fra hinanden? På en konference i 2015 præsenterede en finsk forsker sin analyse af Rorschachtest udført på 60 patienter mellem 51 og 93 år (gennemsnitsalderen var 79) på en geriatrik afdeling af et parisisk hospital. 20 af disse patienter havde mild eller moderat Alzheimers, og 40 havde en række af forskellige andre affektive lidelser, angst, psykoser og neurologiske problemer.

Testen viste mange fællestræk mellem de to grupper, men også en række særtræk. Seks af Rorschachtestene viste, at Alzheimerpatienterne havde færre psykologiske ressourcer, var mindre kognitivt sofistikerede, kreative og empatiske, og havde sværere ved problemløsning. Patienterne forvanskede informationer og kunne ikke kombinere tanker og indtryk. Men noget af det mest interessante var, at selv om Alzheimerpatienterne brugte lige så meget energi som andre på at forholde sig til komplekse og følelsesmæssige stimuli, så gav de færre “menneskesvar” – en form for indholdssvar, der generelt tolkes som en tegn på interesse i andre mennesker. Alzheimerpatienterne havde, i højere grad end andre, stemplet ud af den sociale verden. Denne konstatering var ny i Alzheimersforskningen og har konsekvenser for både behandling og pleje.

BAG OM TESTPROCESSEN

Uden for den kliniske psykologi gør det faktisk, at der er så meget data på, hvordan blækkletterne bliver opfattet, dem nyttige i en række forskellige sammenhænge. I 2008 ville en gruppe japanske forskere gerne undersøge, hvad der sker, når mennesker ser ting på originale måder, og de havde brug for anerkendte, standardiserede kriterier for, om det, en person ser, er almindeligt, ualmindeligt eller enestående. De tog derfor det, de kaldte “ti flertydige figurer, der har været brugt i tidligere studier” og projicerede dem op på indersiden af en MRI-scanner, der var udstyret med stemmescanner, og som kunne spore hjerneaktivitet i realtid, mens testpersonerne svarede med typiske eller atypiske svar på blækkletterne.

**Man ser med hele
sindet, ikke bare med
øjnene. Når man
betragter noget, retter
man sin opmærksomhed
mod dele af den visuelle
verden og udelukker
andre.**

Studiet viste, at når man ser noget på en "almindelig" måde, bruger man i højere grad de intuitive, prækognitive dele af hjernen, mens det at se noget "originalt", som kræver en mere kreativ integration af opfattelse og følelser, bruger andre dele af hjernen. Som de japanske forskere påpegede, har Rorschachtilhængere længe hævdet, at originale svar "produceres fra interferensen af følelser eller personlige psykologiske konflikter ... med perceptuel aktivitet." MRI-undersøgelsen bekræftede Rorschachtraditionen, ligesom blækklatterne havde muliggjort MRI-eksperimentet.

Andre studier af perception har gjort brug af nye teknologier for at undersøge selve Rorschachtestprocessen. Eftersom typiske testdeltagere i gennemsnit giver to til tre svar pr. tavle, men kan give ni eller ti, hvis de bliver bedt om det, argumenterede et forskerhold fra University of Detroit i 2012 for, at folk øjensynlig filtrerer eller censurerer deres svar. At undgå denne censur kan muligvis gøre en performance-baseret test mere detaljeret/afslørende/sigende/frugtbar/brugbar/anvendelig (revealing). Dette ville kræve, at der fandtes en utilsigtet reaktion på et billede, eller i det mindste en reaktion, der var "relativt sværere at censurere." Og det gør der faktisk: vores øjenbevægelser, når vi lader blikket glide hen over en blækklat, før vi taler.

Så, baseret på øjenbevægelser i Rorschachundersøgelser helt tilbage til 1948, satte forskerne en apparat, der kunne spore øjenbevægelser, på hovedet af 13 studerende, viste dem blækklatterne og spurgte: "Hvad kunne det her være?"; derefter viste de dem hver enkelt blækklat igen og spurgte: "Hvad kunne det ellers være?"

De optalte og analyserede det antal gange, hver testperson standsede op og betragtede et bestemt sted på billedet, regnede ud, hvor længe de kiggede, og hvor længe der gik, før de så væk fra billedet og begyndte at se sig omkring, og hvor langt væk de kiggede. De drog også mere overordnede konklusioner, bl.a. at vi holder blikket fast længere anden gang, vi betragter noget, eftersom det at genfortolke et billede er "et forsøg på at tilegne sig konceptuelt svært tilgængelig information." Dette handler om, hvordan vi ser, ikke hvad vi ser. Øjenbevægelser vil aldrig kunne blotlægge så meget om sindet, som fx hvad vi ser i blækklatterne, men forskere undersøger, hvad de viser os om, hvordan vi ser - og vender dermed tilbage til Rorschachs oprindelige mål med testen som en måde at undersøge perception på. Det mest grundlæggende spørgsmål om testen,

som Rorschach efterlod ubesvaret ved sin død, var, hvordan disse ti tavler overhovedet kunne afføde så varierede og detaljerede svar. Hovedtendensen inden for psykologien har været at tilsidesætte dette spørgsmål om det teoretiske fundament. Empirister betragtede testen som et middel til at fremkalde svar og brugte årtier på at finjustere måden, disse svar skulle oplistes på. For Rorschach - og nogle enkelte forskere efter ham - pegede blækklatterne på noget mere grundlæggende: menneskers måde at se på.

FORTOLKNING ER IKKE FRI FANTASI

Man ser med hele sindet, ikke bare med øjnene. Når man betragter noget, retter man sin opmærksomhed mod dele af den visuelle verden og udelukker andre. Man ser den bog, man har i hånden eller den bold, der bliver kastet mod en, og vælger at se bort fra alle de øvrige informationer, der når øjet: farven på skrivebordet, skyernes formationer på himlen. Man krydstjekker konstant det, der omgiver en, med objekter og begreber, man genkender og husker. Informationer og instruktioner rejser langs nerverne fra øjet til hjernen, og fra hjernen til øjet. Stephen Kosslyn, en af tidens førende forskere i visuel perception, monitorerede denne tovejs neurale aktivitet "op" og "ned" under synsaktivitet og fandt ud af, at ratioen er 50-50. At se er lige så meget at agere som at reagere, lige så meget output som input.

Perception er ikke udelukkende en psykologisk proces, det er også - næsten altid - en kulturel proces. Vi ser igennem vores personlige og kulturelle linse i henhold til vaner, udviklet igennem et helt liv, formet af en bestemt kultur.

Dette kan også være med til at forklare, hvorfor det spørgsmål, som Rorschach stillede i testen, er så afgørende. Hvis vi bliver spurgt: "Hvad føler du, når du ser dette?" eller "Fortæl mig en historie om denne scene," så tester opgaven ikke vores perception. Vi kan associere tanker og følelser frit på baggrund af blækklatter, men til det formål er de ikke bedre end skyer, pletter, tæpper eller noget som helst andet. Rorschach mente ikke selv, at blækklatterne var specielt velegnede til frie associationer. Men når man bliver spurgt: "Hvad ser du?" eller "Hvad kunne dette være?" taler det til den måde, vi begriber verden på helt grundlæggende - og det taler til hele vores personlighed og erfaringsverden.

Perception er heller ikke udelukkende visuel: "Hvad kunne dette være?" og "Hvad ser du?" er to lidt forskellige spørgsmål. Men det var mere end

udelukkende personlige præferencer eller tekniske begrænsninger, der fik Rorschach til at bruge blækklatterne i stedet for en lyd-Rorschach eller en lugttest. Synssansen kan fungere over afstande til forskel fra følesansen og smagssansen, og den kan fokuseres og styres til forskel fra høresansen og lugtesansen. Vi kan fokusere på bestemte lyde eller lugte eller forsøge at ignorere dem, men vi kan ikke lukke ørerne eller lugte i en bestemt retning: Øjet er langt mere aktivt og under langt mindre kontrol. Synet er vores bedste perceptive redskab – vores fremmeste måde at tage del i verden på. Ud fra dette perspektiv hviler Rorschachtesten således på én grundlæggende præmis: at se er ikke bare noget man gør med øjet, men med sindet, og ikke kun den visuelle cortex eller en anden begrænset del af hjernen, men hele menneskesindet. Hvis det er rigtigt, vil en visuel opgave, der aktiverer tilstrækkelig af vores perceptuelle ressourcer, blotlægge sindet i arbejde.

Intet argument, ingen test og ingen tricks kan komme uden om det faktum, at forskellige mennesker oplever verden forskelligt. Det er disse forskelle, der gør os til mennesker, ikke maskiner. Men vores måder at se på smelter sammen – eller smelter netop ikke sammen – med noget objektivt, der virkelig findes; fortolkning er, som Rorschach understregede, ikke det samme som fri fantasi. Han skabte sine gådefulde blækklatter i en tid, hvor det var nemmere at tro, at billeder kunne blotlægge psykologiske sandheder og pege på de dybeste realiteter i vores tilværelser. Og i dag – på den anden side af alle gentænkningerne af testen – findes blækklatterne stadig. ●

Oversat af Julie Top-Nørgaard

Teksten er et oversat og redigeret uddrag af biografien *Hermann Rorschach, His Iconic Test, and the Power of Seeing* af Damion Searls og er gengivet her med forfatterens tilladelse.

Damion Searls er prisbelønnet forfatter og oversætter.

